

ARDAY GÉZA

TAMÁSI ÁRON TÁJNYELVÉNEK IRODALMI ÉS STÍLUSÉRTÉKE

A székelység emberi követe

Tamási Áron különösképpen azért az egyik legeredetibb nyelvezetű és stílusú magyar írónk, mert – Erdély keleti tájairól, a Székelyföldről – a páratlan képzelőerejű, eposzi néphagyomány kincsét hozta magával, s ezt a modern próza szintjére emelte. Váratlan képzettársításai, írásának sokszínűsége, tájnyelve mind arról tanúskodik, hogy egy zárt, rendkívül szívós közösséghez tartozik. Tamási irodalmi hagyatékának irodalomtörténeti feldolgozása még folyamatban van. Halála után megsokasodtak az életművéről szóló és az alkotásait elemző írások, cikkek és tanulmányok.

Nemcsak prózájában, hanem színpadi darabjaiban is – Pomogáts Béla megfogalmazása szerint – „a székelység emberi követe” kívánt maradni. Tamási ebben a műfajban is a székelység létkérdéseit jelenítette meg, közösségének sorsproblémáival foglalkozott. Darabjainak alaptémája a székely népi kedély, a tiszta erkölcs viaskodása a természettel, a gonoszsággal, a rossz erővel és a bűnnel. Ezekben a viaskodásokban az író nem mentes a kételyektől, a tragikus hatást azonban elkerüli, mert hitében derűlátó és reményteljes kíván maradni. Szabédi László szerint a Tamási-kérdés legjobban a színdarabokból fejthető meg, ezért utal a „novelláinál ismertebb” színdarabjaira, és ezek példáján magyarázza meg, miért lázad Tamási a népi műveltséggel, a hagyományos népelettel idegenül szembenálló gróf, pap és kereskedő ellen.

Tamási az irodalmi formák közül szigorú és izgalmas műfajnak tartotta a színpadi drámaírást, s ennek eszközeit erkölcsi célok szolgálatába állította, ám novelláival mégis jóval több elismerést vívott ki magának, mint színdarabjaival. 1941-ben a *Film Színház Irodalom* hetilapban arról folyt a vita, hogy Erdélynek van-e sajátos, önálló drámai irodalma. Tamási is nyilatkozott erről: „Az én helyzetem nem olyan egyszerű, nem tanulhatom meg más darabok után a darabírást, magamat hamisítanám meg ezzel. Aki ma magyar drámát akar írni, jó színpadi művet, annak el kell felejtetni, ami a színpadon nálunk volt.” A kritikusi kezdetben többnyire a technikai gyengeségekért marasztalták el a színdarabíró Tamásit. Akadtak, akik egyes műveit laza szerkezetűnek, megbicsakló cselekményűnek vélték, de bírálói észrevehették volna azt is, hogy az ő képzeletét nem a divat irányította, s hogy nemcsak a cselekményt, hanem a drámai alakjait is másképpen formálta meg, mint

ahogy azt a színházi néző évtizedeken keresztül megszokta s elvárta. Amerikában ismerte meg az európai kultúra kimagasló értékeit: a modernek közül Franz Werfel és O'Neill drámáit. A húszas évek elején a New Yorkban játszott színdaraboknak jelentős részét magyar művek, mindenekelőtt Molnár Ferenc könnyed darabjai jelentették. A századfordulót követően egymás után születtek meg a különböző avantgárd irányzatok: a futurizmus, az expresszionizmus, az aktivizmus, a dadaizmus, a szürrealizmus stb. Darabjainak szereplői kevésbé egyénítettek, s nem jellemrajzokra tevődik a hangsúly, hanem eszmék s elvek megtestesítőiként küzdenek.

Tamási színműveinek értelmezésében még akad némi bizonytalanság. Darabjainak újszerűsége, a hagyományostól eltérő felépítése sokakat téveszt(ett) meg. Valóban meglehetősen nehéz alkotásainak a műfajilag pontos „besorolását” megtalálni. Saját maga az *Énekes madár* című darabját székely népi játéknak, a *Tündöklő Jeromost* drámai játéknak, a *Csalóka szivárványt* és a *Hegyi patakot* drámai színjátéknak nevezte. A *Vitéz lélek* műfaji megjelölése példázat, a *Hullámozó vőlegény* és a *Boldog nyárfalevél* színjáték, az *Ördögölő Józsiás* mesejáték; később előkerült darabját, az *Ősvigasztalást* a szokványos színmű megjelöléssel illette, de több helyen tragédiának nevezte.

Tamási Áron fantáziáját az az ősi hagyományokon nyugvó hit és hiedelemvilág mozgatta meg, amely magában rejtí az ember megújulási szándékát, illetve képességét is a pusztító viharok, háborús csapások után. A néphit nem ismeri a végleges bukást, a romlásból is a reménykeltő jeleket olvassa ki. Ez a pozitivista gondolkodásmód jellemzi Tamási műveit is. A székely népballadák világában járatos író számára ezért kínálkozott megoldási formaként a népi játék, amely a folklórt (ősköltészetet, mesét) – az emberi természet megnyilvánulásaként – a mitológiával egyesítette.

Az út azonban, amelyre Tamási első darabjával, az *Ősvigasztalással* lépett, és amely a népköltészetből az európai avantgárd művészet felé vezetett, korántsem bizonyult simának és egyenesnek. Az *Ősvigasztalás* a pályakezdő író alkotása, amely már az első lépésnél is meglepően jó teljesítménynek számít, és formailag majdnem egyedülálló színműve Tamásinak. Az antik dráma és a középkori misztériumjáték építő módszerét a későbbi parasztdrámák cselekményformáló fogásaival és a formabontó avantgárd színház megoldásaival elegyítve próbált új minőséget teremteni. A drámai történetbe két nemzedék felemás világnézete ágyazódik bele. Egy magtalan székely nemzetség pusztulásának, kihalásának drámája az *Ősvigasztalás*, amely a görög sorstragédiák hőseinek bukásához hasonlóan, eleve magában hordja a végétüket. Erre példa a szereplők párbeszéde.

Ambrus: – Ó mit vétettem ellened, föld?! Ó, Ádám, be elvétettük, mikor e világra botlottunk.

Ádám: – Igen, de máshol nem találánk a halálra.

Tamási Áron a legeltérőbb műfajokkal kísérletezett. Novellákkal indult, ám regényei hozták meg számára az igazi elismerést, viszont tehetségét a dráma területén is próbára tette. Életműve a magyar próza első világháború utáni megújulásának, a népi és avantgárd indíttatás szintézisének egyik legkiemelkedőbb példája. A színművek az életművén belül nem tartoznak külön alkotói periódusba, ám nem lehet azt állítani, hogy egy bizonyos időszaktól kezdve Tamási csak színművek írásával foglalkozott volna, ugyanis vegyesen írt elbeszéléseket, regényeket és népi játékokat. Alkotói életében még az sem fordult elő, hogy két színművet egymás után hozott volna létre. Tehát már csak emiatt sem lehetne különválasztani a színpadi alkotásait a munkásságának egyéb területeitől. Ha mégis megpróbálkoznánk valamiféle elkülönítéssel, akkor esetleg a műfajok rendje szerint lehetne besorolni az alkotásait. Ebből a szempontból viszont egyértelmű az, hogy nem lehet egy szintre helyezni a novelláit és a regényeit a színpadi játékaival. Az is megállapítható, hogy Tamási nem a színpadi művei révén vált híres íróvá, hanem inkább neves íróvá válása után lettek híressé, vagyis felkapottá a színművei is. Nagyságát, eredeti-egyéni stílusát abban láthatjuk, hogy darabjaiban megtalálta egyéni hangvételt, s eleven mondandójához mindig hű maradt, ezáltal nem sorolódott, illetve sodródott bele a XX. században megcsontosodott dramaturgiákba.

Tájnyelvi stílusértéke

A székelyek nyelve szinte külön nyelvnek számít – amely sajátos irodalmi érték –, s tele van bájjal és közvetlenséggel. Persze minden tájnyelv sajátos irodalmi értéknek számít, mint Veres Péter hajdúsági, Szabó Pál bihari, Tömörkény István „szögedies” és Wass Albert mezősegi nyelvezete. Az „igazi” írók valamilyen egyéni hanggal és egyedi témával, gondolattal teszik meg az első lépéseket az irodalomba, amely feltűnővé, megkülönböztethetővé, illetve felismerhetővé teszi őket. Tamási Áron stílusának egyik jellegzetessége a székely nyelvjárás felhasználása volt.

A *Szász Tamás, a pogány* című novellája volt az első műve, előtte nem írt semmit, mert kereskedelmi akadémistaként a bankszakmába készült. Ezzel a munkájával vált íróvá, amelyet eredetileg huszonöt évesen virtuskodásból küldött el egy pályázatra, és el is nyerte vele az első díjat. Az említett írás egy ballada a nagy erejű Szász Tamásról, aki bánatában felhajt egy üveg pálinkát, azután hazamegy, és felgyújtja mindenét. Egy halomba hordja értékeit az udvarának közepén, felhasználja a bútorait, és a lovával együtt beleugrik

a tűzbe. „S feje felett vége leve a világnak.” Szász Tamás alakja túlméretezett volt, népballadai, kissé Szabó Dezső-i alak, mert Tamási stílusművészete már érett volt. A műben előforduló tájszavak és székely kifejezések természetesnek hatnak, mert teljes mértékig illeszkednek a szövegbe. A novellában átképz(el)éses módon Szász Tamás szemével látunk mindent: „Úgy ült az ital mellett, mintha a világ elsöprése reá lett volna bízva.” Érdemes megvizsgálnunk a novella jellegzetes mondatait, amelyek bizonyos távolságtartó gúnnyal intonálnak, és székelyesen mutatják be a helyzetet és a környezetet: „Egy kecskedarázs az üveg szádjára szállott, de lehelletével úgy az asztal alá fújta, hogy kicsikkant a darázs karcsú dereka.” A *kecskedarázs* kifejezés nem számít kifejezetten tájszónak, más vidéken is használatos lódarázs formában. Az *üveg szádja*, az üveg száját, a nyílás párkányát jelenti. A *kicsikkant* pedig egy hangutánzó szó, amelynek jelentése: kibicsaklott, kinyekkent, azaz vége lett a lódarásznak. A másik hasonló mondat: „Nyúvadozik az idő.” A *nyúvadozik* szó jelentése: haldoklik, vagyis a végét járja. Az író következő idézendő, karakteres mondata: „S nem tűrte meg maga mellett a világnak semmiféle szuszogó darabját.” Humoros láttatást mutat ez a mondat is, amely egy Tamási-jellegzetesség, a tragédia humorban való feloldása, illetve ennek ellentéte, a humoros kezdés után a történeteknek tragédiává sűrítése. Úgy beszél komoly, sőt tragikus eseményekről, hogy mindig készen áll egy tréfára, egy furfangos megjegyzésre. Sokszor pattan ki Tamási tollából egy-egy vidám szikra, ami váratlanul lángra lobbantja a szöveget: „Bölcs lendülettel mindig föléje néz a bajnak. [...] Még Gáspár komáját sem eresztette ezen este kecskelábú asztalához.” Az *ezen* szó használata itt furcsa, eredendően mint a mutató névmás mesterséges továbbképzése él nyelvünkben, de az erdélyi köznyelvben még manapság is megtalálható, Tamási is gyakorta alkalmazta. A *kecskelábú* jelző az asztal kifejezéshez kapcsolódik, ezzel oldani tudja a komolyságot, és a formájára is utal. „A kalapját a fejebűbjára taszította, csapzott haja bélógott a homlokába s így itta a masinapálinkát.” Tamási az írásaiba a legkülönbélebb módon dolgozza be a székely tájnyelvet, művésziiesen sejtetve a nyelvi árnyalatokat. Kivétel nélkül mindenütt „bé”-nek írja a „be-” igekötőt, akár szóösszetételben, akár különállóan. A *masinapálinka* azonban sajátos kifejezés, mert a pálinkát általában masinán készítik, még akkor is, ha kisüsti. Valószínű, hogy ez a szeszgyárból származó pálinka neve volt. „S így leve igaz, hogy sült pogány lett a templomjáró nagy székelyből.” A *leve* szó pedig régies, bibliai kifejezésnek számíthatna, ha nem volna székely tájnyelvi alak. A régies igealakok, különösen a félmúlt és a régmúlt egyedül a székelység nyelvében élnek. A *leve* szó is ebbe a csoportba tartozik a lett helyett.

Igazi stílusbravúr, sőt művészet, ahogy Tamási használta az anyanyelvét. Tudatossággal és szándékossággal bánt a tájszavakkal, de mindig vigyázott a nyelvi arányokra. Nem vitte túlzásba a töményen góbés mondatokat, ezáltal nem is vált egyik írása sem unalmassá, még ha többen modorosnak is találták.

1966. május 26-án bekövetkezett halála előtt az epika műfajában még sok frissességgel és meglepetéssel szolgált. Kései, kisregényszerű elbeszéléseinek is van drámai súlya, sőt még betegen is képes volt a régi lendülettel alkotni. Utolsó alkotásai az elfojtott férfiúi vágy és a kitörő gyermeki pajkosság ellentétei között parázslanak és sisteregnek, olykor tragédiával határos sérelmeket jelenítve meg. Legutolsó műve a *Vadrózsa ága* volt, amelyet betegágyán a feleségének diktált le, mert már nehezeire esett az írás. Tamási számára a tovább élés öt hónapját jelentette ez a könyv, amellyel – utolsó vallomásával – az olvasóit gazdagította. Tamási Áron művészete Bartók Bélaéhoz hasonlítható, aki a népzeneire alapozva forradalmasította a XX. századi zenét, Tamási pedig szintén a népköltészeti hagyományokra támaszkodva igyekezett ugyanabban a században megtartani és fejleszteni a magyar nyelvet s megújítani a jelenkori színpadot.